

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Υπό την αιγίδα της Προεδρίας της Ελληνικής Δημοκρατίας

Οι Κοινωνικές Επιστήμες σήμερα. Διλήμματα και προοπτικές πέρα από την κρίση.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΝΙΚΟΣ ΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Υπό την αιγίδα της Προεδρίας της Ελληνικής Δημοκρατίας

Οι Κοινωνικές Επιστήμες σήμερα. Διλήμματα και προοπτικές πέρα από την κρίση.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΝΙΚΟΣ ΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Νάσια Χουρμουζιάδη

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ:

Δημήτρης Παρασκευόπουλος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ:

Νίκος Ναγόπουλος

Παναγιώτης Γιαβρίμης

Χρήστος Κουρούτζας

Μαρία Μαρκαντωνάτου

Νίκος Ξυπολυτάς

Χρυσάνθη (Κρίστη) Πετροπούλου

Μάνος Σαββάκης

Μιχάλης Ψημίτης

Νάσια Χουρμουζιάδη

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ:

Νικολέτα Τσίγκρα

Γιώργος Χατζηχρήστος

Νίκη Ψωμά

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΜΕ ΤΙΣ/ΤΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ:

Νίκη Ψωμά

© Μυτιλήνη 2021

ISBN 978-618-82208-8-1

Έκδοση Σχολής Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Layout έκδοσης: Βίκυ Κατσαμάκα

Το εξώφυλλο φιλοτέχνησε η Ελισάβετ Κελίδου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

7 ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΜΑΗΣ 1968. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΑΠΟΗΧΟΙ ΕΝΟΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΓΕΓΟΝΟΤΟΣ

- 26 Το «'68» ως ορόσημο μιας διαρκούς παγκόσμιας εξέγερσης της νεολαίας: Οι κινητοποιήσεις σε Γαλλία, Αμερική και Ιαπωνία ως κινηματικοί συνειρμοί «επίμονου ανθρωπισμού εναντίον του θριαμβεύοντος υλισμού και του επιθετικού πραγματισμού»
Μιχάλης Ψημίτης
- 43 Η «Λύσσα» του Μάη του 1968: Το κύκνειο άσμα των «καταστασιακών» και της ιστορικοιστικής επιστημολογίας
Νίκος Τζ. Σέργης, Δημήτρης Παπαγεωργίου
- 53 Ελλάδα 1968: Πρώτη προσπάθεια συνταγματικής οργάνωσης του Στρατιωτικού Καθεστώτος 1967-1974. Ο ειδικός πολιτειακός ρόλος των ενόπλων δυνάμεων και η ειδική προστασία του κοινωνικού καθεστώτος
Κώστας Ζώρας
- 62 «Je suis venu, j'ai vu, ... ». The ellipses of an exhibition about May '68
Anastasia Chourmouziadi

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

- 76 Ο ρόλος των ερευνητικών υποδομών στην εννοιολόγηση των εμπειρικών ερευνών
Ιωάννης Κάλλας
- 90 Η ανάπτυξη μιας νέας ερευνητικής κουλτούρας ως προϋπόθεση για τη δευτερογενή ανάλυση ποιοτικών δεδομένων
Γιώργος Τσιώλης
- 99 Στατιστικό σύστημα και ερευνητικές υποδομές στην εξωτερική μετανάστευση: Διαθεσιμότητα και ανάγκες στη Σύγχρονη Ελλάδα
Κώστας Ρόντος, Μαρία-Ελένη Συρμαλή
- 107 Νέοι τύποι δεδομένων, νέοι ρόλοι των ερευνητικών υποδομών;
Δήμητρα Κονδύλη, Απόστολος Λιναρδής

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

- 123 Ιστορικά αίτια και ερεθίσματα στη μέθοδο προσέγγισης της πραγματικότητας από τον Max Weber
Στέλιος Χιωτάκης
- 137 Μαζική Δημοκρατία και ασύμμετρες αξιακές ορθολογικότητες στο έργο του Παναγιώτη Κονδύλη
Νίκος Ναγόπουλος
- 148 Η μεσοπολεμική περίοδος στο έργο του Καρλ Πολάνυι
Μαρία Μαρκαντωνάτου

- 158 Κοινωνικές τάξεις και εκμετάλλευση στο επιστημονικό παράδειγμα του αναλυτικού μαρξισμού
Μιχάλης Πουλημάς
- 170 Ο μετασχηματισμός της έννοιας της κριτικής στη σύγχρονη κριτική θεωρία. Μετασχηματισμοί και απορίες της κριτικής στους Γ. Χάμπερμας και Α. Χόνετ
Μιχάλης Σκομβούλης
- 180 Μια σύγχρονη προσέγγιση της επιστήμης της Ιστορίας των Θρησκειών
Γεώργιος Γαϊτάνος

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΚΡΙΣΗΣ

- 189 Κομματικό κράτος, πελατειακές σχέσεις: κοινοτισμός ως θεραπεία
Νικήτας Αλιπράντης
- 200 Το Φανταστικό στοιχείο ως προϋπόθεση εδραίωσης συνειδητών δημοκρατικών ιδεών και εφαρμογής επαναστατικών λύσεων
Δημήτριος Καραγιώργος
- 210 Οι ρίζες των αντιμνημονιακών κινητοποιήσεων: Η διαμαρτυρία στην Ελλάδα στο πλαίσιο του αντι-παγκοσμιοποιητικού συγκρουσιακού κύκλου
Νίκος Σερντεδάκης, Βασίλης Ρόγγας
- 222 Beat generation and change of example: From aesthetic improvisation to social experimentation
Christos Nedelkopoulos
- 226 Οι ιδεολογικές καταβολές της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης
Ανδρέας Δαβαλάς
- 233 Πολιτικές και ρητορικές υπευθυνοποίησης κατά την ελληνική κρίση
Μαρία Μαρκαντωνάτου, Χρήστος Κουρούτζας, Δημήτρης Παρασκευόπουλος
- 246 Σημάνσεις της εθνικής ταυτότητας στην έξοδο (;) από την κρίση
Χαρά Στρατουδάκη, Γιάννης Σκαρπέλος
- 258 Κρίση της κουλτούρας ή κουλτούρα της κρίσης; Μια κοινωνιολογική προσέγγιση
Άννα Χ. Μαρκοπούλου

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΟ ΕΚΚΕ. ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

- 268 Κοινωνική συνοχή, ανοχή και εγκληματικότητα στην Ελλάδα της κρίσης
Ιωάννα Τσίγκανου
- 280 Το επάγγελμα του ναυτικού ως επαγγελματική διέξοδος για τους νέους. Μια πρώτη προσέγγιση
Μαρία Θανοπούλου
- 287 Μεικτά μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα της κρίσης. Αφηγήσεις στον ημερήσιο Τύπο
Χριστίνα Βαρουξή, Γρηγόρης Γκουγκούσης, Δημήτρης Τουρλίδας, Ιφιγένεια Βάγια, Ιωάννα Τσίγκανου

Κοινωνικές τάξεις και εκμετάλλευση στο επιστημονικό παράδειγμα του αναλυτικού μαρξισμού

Μιχάλης Πουλημάς

Διδάσκων, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
mpoul@soc.aegean.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η σχολή σκέψης του αναλυτικού μαρξισμού αναδύεται στην Αγγλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής τη δεκαετία του 1980, σε μια συγκυρία κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού και υποχώρησης της μαρξιστικής κοινωνικοοικονομικής θεωρίας ως εργαλείο για την κατανόηση της οικονομικής πραγματικότητας. Οι εκπρόσωποι της, αντλώντας από τα μεθοδολογικά εργαλεία και τις τεχνικές των νέο-κλασικών οικονομικών, επιχειρούν τον αυστηρό επαναπροσδιορισμό των εννοιών που βρίσκονται στον πυρήνα του μαρξισμού. Στο άρθρο αυτό επιχειρείται η κριτική επισκόπηση του θεωρητικού περιεχομένου και των μεθοδολογικών προσεγγίσεων του αναλυτικού μαρξισμού με αναφορά στο έργο του E.O. Wright για τις κοινωνικές τάξεις και του J. Roemer για την εκμετάλλευση. Εξετάζεται η εσωτερική διαμάχη εντός του επιστημονικού παραδείγματος αναφορικά με την κατάλληλη μεθοδολογική στάση για την εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων. Ακολουθούν κριτικές επισημάνσεις γύρω από τα όρια των εφαρμοζόμενων μεθοδολογικών προσεγγίσεων με σκοπό την αποκατάσταση της ερμηνευτικής δύναμης της έννοιας της κοινωνικής τάξης. Ανασυγκροτείται κριτικά η θεμελίωση της εκμετάλλευσης στη βάση μεταβιβάσεων εργασίας, έπειτα από την απόρριψη της εργασιακής θεωρίας της αξίας και την εφαρμογή μη-μαρξιστικών μεθοδολογικών εργαλείων. Παράλληλα, σχολιάζεται το συνολικό εγχείρημα του επιστημονικού παραδείγματος αναφορικά με τον στόχο που θέτουν οι ίδιοι οι εκπρόσωποι του: την αναζωογόνηση της μαρξιστικής θεωρίας. Υποστηρίζεται ότι το έργο των J. Roemer και E.O. Wright για τις κοινωνικές τάξεις συνιστά ρήξη σε σχέση με την μαρξιστική θεωρία. Ουσιαστικά επιχειρείται μια μετατόπιση από ένα δομικό προσδιορισμό των τάξεων με βάση τη σύνθεση των σχέσεων οικονομικής κυριότητας, νομικής κυριότητας και κατοχής των μέσων παραγωγής, προς έναν τρόπο εννοιολόγησης όπου οι τάξεις συγκροτούνται «ενδογενώς» με αφετηρία την δράση και τις επιλογές ατόμων τα οποία υπόκεινται σε δυο κύριους περιορισμούς: α) το αρχικό απόθεμα πόρων που έχουν στην κατοχή τους και β) μια βελτιστοποιητική συμπεριφορά.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Αναλυτικός μαρξισμός, Εκμετάλλευση, Κοινωνικές τάξεις.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο όρος «αναλυτικός μαρξισμός» περιγράφει μια ομάδα συγγραφέων (G. A. Cohen, J. Elster, J. Roemer, E.O. Wright) που προτείνουν τον επαναπροσδιορισμό θεμελιωδών εννοιών του ιστορικού υλισμού, όπως η εκμετάλλευση, η ταξική πάλη και η συλλογική δράση. Στην προσπάθεια τους αυτή αξιοποιούν μεθόδους και αναλυτικά εργαλεία από μη-μαρξιστικά πεδία, όπως τα νέο-κλασι-

κά οικονομικά, ο λογικός θετικισμός και η αναλυτική φιλοσοφία. Υπό αυτή την έννοια, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι ο αναλυτικός μαρξισμός συνιστά ένα νέο επιστημονικό παράδειγμα. Ωστόσο, δεδομένου ότι δεν κατόρθωσε να κερδίσει την γενική αποδοχή ούτε έπαψε η συνεχής αμφισβήτηση των θεμελίων του, υποστηρίζεται ότι πρόκειται για ένα «ατελές» επιστημονικό παράδειγμα.

Η ενότητα του επιστημονικού περιεχομένου του αναλυτικού μαρξισμού συγκροτείται πάνω στην κοινή βάση του ερευνητικού αντικειμένου που δεν είναι άλλο από το θεωρητικό έργο του Μαρξ. Συνάμα, το αίτημα μικρο-θεμελίωσης των μαρξικών μακρο-κοινωνικών κατηγοριών ανάλυσης με την εφαρμογή των μεθόδων της «σύγχρονης» κοινωνικής επιστήμης, επικυρώνεται από το σύνολο των συγγραφέων που εντάσσονται σε αυτή τη σχολή σκέψης. Οι κύριες δεσμευτικές αρχές του εγχειρήματος είναι οι ακόλουθες: α) τήρηση των συμβατικών επιστημονικών κανόνων, β) ιδιαίτερη προσοχή στον ορισμό των εννοιών και τη λογική συνοχή των ταξινομήσεων ανάμεσα σε αλληλεξαρτώμενες έννοιες, γ) προσεκτικός προσδιορισμός των βημάτων ανάπτυξης της επιχειρηματολογίας που συνδέει τις έννοιες μεταξύ τους με την χρήση είτε τυπικών φορμαλιστικών μαθηματικών μοντέλων, είτε λιγότερο τυπικών αιτιωδών μοντέλων και δ) εστίαση στην εμπρόθετη δράση των ατόμων, τόσο στις ερμηνευτικές, όσο και στις κανονιστικές θεωρίες (Wright, 1994, σσ. 181-191).

Στο πλαίσιο των παραπάνω δεσμεύσεων γίνεται εμφανές ότι το μαρξικό έργο προσεγγίζεται πρωτίστως ως γνωστικό αντικείμενο μελέτης και δευτερευόντως ως εργαλείο ανάλυσης του καπιταλισμού και κριτική θεωρία υπέρβασης του. Εξάλλου, απώτερος στόχος των αναλυτικών μαρξιστών είναι η συγκρότηση μιας κοινωνικής θεωρίας βασισμένης σε σύγχρονες επιστημονικές μεθόδους και ταυτόχρονα ικανής να απαντήσει στην κριτική που δέχτηκε η μαρξιστική θεωρία από αντίπαλα θεωρητικά ρεύματα.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΞΗΓΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

Η πλειονότητα μαρξιστών και μη-μαρξιστών συγγραφέων αναγνωρίζει ως ειδοποιό στοιχείο του μαρξισμού τη μεθοδολογία του.¹ Την παραδοχή αυτή έρχεται να αμφισβητήσει η σχολή σκέψης του αναλυτικού μαρξισμού, υποστηρίζοντας ότι εκείνο που διακρίνει τον μαρξισμό από τις αντίπαλες θεωρίες δεν είναι η μεθοδολογία του, αλλά οι περιεχομενικές αξιώσεις της θεωρίας σχετικά με τον κόσμο και τη δικαιοσύνη.

Στο βαθμό μάλιστα που οι περιεχομενικές προτάσεις αποσπώνται από το πλαίσιο της διαλεκτικής και επιχειρείται να θεμελιωθούν σε «μικρο-μηχανισμούς», πραγματοποιείται μια ρήξη με το μαρξικό έργο. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Δ. Γράβαρη, η διάρρηξη των «περιεχομενικών αξιώσεων» της μαρξικής θεωρίας από τη δεσμευτική ανάπτυξη των εννοιών, σε συνδυασμό με την εσφαλμένη κατανόηση της «διαδικασίας διαλεκτικής έκθεσης των κατηγοριών» στο μαρξικό έργο, έχει ως αποτέλεσμα την απόρριψη των ολιστικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων για την ερμηνεία

¹ Χαρακτηριστική είναι η θέση του Γκ. Λούκατς: «σε ό,τι αφορά τον μαρξισμό, η ορθοδοξία αναφέρεται αποκλειστικά στην μέθοδο. Η ορθοδοξία είναι η επιστημονική πεποίθηση ότι στο διαλεκτικό μαρξισμό ανακαλύφθηκε η σωστή μέθοδος της έρευνας, ότι αυτή η μέθοδος μπορεί να ενισχυθεί, αναπτυχθεί, εμβαθύνει μονάχα προς την κατεύθυνση που υπέδειξαν οι θεμελιωτές του. Ακόμη: ότι όλες οι προσπάθειες να ξεπεραστεί ή να βελτιωθεί είχαν και δεν μπορούν να έχουν άλλο αποτέλεσμα από το να τον κάνουν χυδαίο, απλοϊκό και εκλεκτικό» (Λούκατς, 1975, σσ.53-54).

των κοινωνικών φαινομένων από τους αναλυτικούς μαρξιστές (Γράβαρης, 1991, σ.σ. 83-87).

Η μεθοδολογική στάση που προκρίνεται στο πλαίσιο του αναλυτικού μαρξισμού είναι εκείνη του μεθοδολογικού ατομικισμού. Συγκεκριμένα, ο J. Roemer υποστηρίζει ότι κοινωνικά φαινόμενα θα πρέπει να εξηγούνται με αναγωγή στις δράσεις, τις πεποιθήσεις και τις προθέσεις των ατόμων. Επιπρόσθετα, κατά κανόνα (in principle) θα πρέπει όχι απλά να προστίθεται μια θεώρηση των μικρο-αιτίων στις μακρο-εξηγήσεις, αλλά θα πρέπει, όπου είναι εφικτό, οι μακρο-εξηγήσεις να αντικαθίστανται από μικρο-εξηγήσεις. Οι «αθροιστικές κοινωνικές έννοιες» (aggregate social concepts) γίνονται αποδεκτές μόνο ως ένα μέσο διευκόλυνσης της εξήγησης (Levine, κ.ά., 1987, 74-75).

Ωστόσο, η υιοθέτηση του μεθοδολογικού ατομικισμού δεν γίνεται άκριτα αποδεκτή από το σύνολο των εκπροσώπων του αναλυτικού μαρξισμού. Οι A. Levine, E. Sober και E.O. Wright θεωρούν ότι η προσπάθεια των μεθοδολογικών ατομικιστών είναι πολύ γόνιμη προκειμένου να δημιουργηθούν μικρο-θεμέλια για τις μαρξιστικές μακρο-θεωρίες, μολοντί δεν είναι η κατάλληλη θεωρία για την εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων στο πλαίσιο της μαρξιστικής θεωρίας. Η μεθοδολογική στάση που προκρίνουν για την εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων είναι εκείνη του «αντι-αναγωγισμού» (anti-reductionism).

Μέσω της «αντι-αναγωγιστικής στάσης» ουσιαστικά επικυρώνουν τις πτυχές εκείνες του μεθοδολογικού ατομικισμού που τονίζουν ότι, σε τελευταία ανάλυση, τα κοινωνικά μακρο-φαινόμενα βασίζονται σε διαντιδράσεις μεταξύ των πραγματικών ατόμων. Παρόλα αυτά και σε αντίθεση με την στάση του μεθοδολογικού ατομικισμού υποστηρίζουν ότι δεν είναι πάντα δυνατό τα μακρο-φαινόμενα να ανάγονται στους μικρο-μηχανισμούς και τις διαντιδράσεις που αρχικώς τα παράγαν (Levine, κ.ά., 1987, σ. 75).

Ακολουθώντας τη διάκριση που εφαρμόζεται στη φιλοσοφία της επιστήμης (philosophy of science) μεταξύ *δειγμάτων* (tokens) και *τύπων* (types) υποστηρίζουν ότι: «τα δείγματα συνιστούν ιδιαίτερες περιπτώσεις (instances): για παράδειγμα μια συγκεκριμένη απεργία από μια ομάδα εργατών σε ένα συγκεκριμένο εργοστάσιο, ή μια ιδέα στο κεφάλι ενός συγκεκριμένου ατόμου. Οι τύποι είναι τα χαρακτηριστικά τα οποία ενδέχεται τα δείγματα να έχουν από κοινού. Έτσι μια συγκεκριμένη απεργία—ένα γεγονός δείγμα—μπορεί να υπαχθεί σε διαφορετικούς πιθανούς τύπους: απεργίες, ταξικοί αγώνες, κοινωνικές συγκρούσεις κ.τ.λ. Ομοίως το να είναι κανείς πλούσιος, είναι ένας τύπος του οποίου ο Rockefeller είναι ένα δείγμα. Οι τύποι αποτελούν γενικές κατηγορίες στις οποίες εντάσσονται συγκεκριμένα γεγονότα ή περιπτώσεις» (Levine, κ.ά., 1987, σσ. 75-76).

Με βάση τα παραπάνω, η διάκριση μεταξύ *δειγμάτων* και *τύπων* μπορεί να εφαρμοστεί τόσο σε κοινωνικές οντότητες όσο και σε άτομα. Έτσι, μπορούμε να ορίσουμε τον καπιταλισμό, στη βάση ορισμένων χαρακτηριστικών, ως ένα *τύπο* κοινωνίας και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, για παράδειγμα σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, ως ένα *δείγμα* αυτού του *τύπου*. Με τον ίδιο τρόπο μπορούμε να ορίσουμε την σχέση κεφαλαίου-εργασίας ως ένα *τύπο* *σχέσης* μεταξύ των ατόμων και τη σχέση μεταξύ του ιδιοκτήτη μιας επιχείρησης και των εργατών του, ως ένα *δείγμα* αυτού του *τύπου*. Για τον μεθοδολογικό ατομικισμό, οι μακρο-κοινωνικοί τύποι γεγονότων είναι αναγώγιμοι στους ατομικούς τύπους γεγονότων. Αντίθετα, από την οπτική γωνία των αντι-αναγωγιστών μόνο τα δείγματα—με άλλα λόγια τα σύνθετα κοινωνικά φαινόμενα, μοναδικά και ιδιαίτερα—μπορούν να αναχθούν στις διαδικασίες μικρο-επιπέδου, όπως είναι οι δράσεις και οι ιδιότητες των ατόμων. Οι

τύποι δεν μπορούν να αναχθούν. Αυτή είναι και η κρίσιμη διαφορά με τους μεθοδολογικούς ατομικιστές.

Έχοντας αποσαφηνίσει την μεθοδολογική τομή που πραγματοποιήθηκε εντός του παραδείγματος του αναλυτικού μαρξισμού, στο σημείο αυτό θα εξετάσουμε την θεωρητική και μεθοδολογική διαδρομή που εφαρμόζει ο E.O. Wright προκειμένου να αποκαταστήσει την ερμηνευτική ισχύ της κεντρικής για την μαρξική θεωρία έννοιας των κοινωνικών τάξεων. Στο πρώιμο έργο του με τίτλο *Class structure and Income Determination* (Wright, 1979) αναλαμβάνει να φέρει σε πέρας ένα σημαντικό εγχείρημα μικρο-θεμελίωσης των υποθέσεων που θεμελιώνονται στο επίπεδο των μακρο-κοινωνικών κατηγοριών. Συγκεκριμένα, επιχειρεί να ελέγξει τη συνοχή της θεωρίας των κοινωνικών τάξεων που προτείνει με την κατασκευή φορμαλιστικών μοντέλων που περιέχουν μαθηματικές εξισώσεις. Η κατασκευή αυτών των μοντέλων επιτρέπει την διατύπωση προτάσεων οι οποίες στη συνέχεια είναι ελέγξιμες με βάση τα εμπειρικά δεδομένα. Η κίνηση αυτή ωστόσο δεν είναι γραμμική, δηλαδή ο E.O. Wright δεν κινείται από το επίπεδο της θεωρίας στο εμπειρικό επίπεδο του ελέγχου. Ακολουθεί μια κυκλική κίνηση: έπειτα από τη φορμαλιστική διατύπωση των υποθέσεων και τον έλεγχο τους μέσω εμπειρικών δεδομένων επιστρέφει στο επίπεδο της θεωρίας προκειμένου να αναζητήσει τις θεωρητικές ασάφειες. Κατά τούτο, χρησιμοποιούνται συμπληρωματικά δυο μέθοδοι εργασίας. Η πρώτη αφορά τη χρήση αναλυτικών γνωστικών εργαλείων, όπου στη βάση νοητικών διαδικασιών διατυπώνονται υποθέσεις στο επίπεδο της θεωρίας. Η δεύτερη μέθοδος εστιάζει στη διατύπωση φορμαλιστικών υποθέσεων οι οποίες ελέγχονται έπειτα στη βάση πραγματολογικών στοιχείων.

Υπό αυτή την έννοια, οι υποθέσεις που κάνει ο E.O. Wright στο θεωρητικό επίπεδο είναι προτάσεις οι οποίες μπορούν να επαληθευτούν ή να διαψευσθούν, ενώ τελικό κριτήριο για την ισχύ του θεωρητικού μοντέλου αποτελεί η έκβαση της δοκιμασίας των υποθέσεων στο εμπειρικό επίπεδο. Ως εκ τούτου, ο E.O. Wright πραγματοποιεί ένα διαχωρισμό της μεθόδου στο θεωρητικό επίπεδο από τη μέθοδο που χρησιμοποιείται για την επαλήθευση των δεδομένων του αντικείμενου της έρευνας. Για τον ίδιο, τα φορμαλιστικά μοντέλα είναι σημαντικά εργαλεία έρευνας και γνώσης στο βαθμό που λαμβάνουν υπόψη τους και το συγκεκριμένο υλικό. Η αληθινή γνώση δεν εδράζεται μόνο στην *a priori* παραγωγική μεθοδολογία ή μόνο στη επαγωγή. Είναι ταυτόχρονα υποθετικο-παραγωγική και επαγωγική.

Για τον L. Althusser ωστόσο θα πρέπει να χρησιμοποιείται αποκλειστικά η αφηρημένη υποθετικο-παραγωγική μεθοδολογία, αγνοώντας το πραγματικό υλικό. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι ο Μαρξ στην αντιπαράθεσή του με τον εμπειρισμό «υποστήριζε ότι η γνώση δεν πηγαινει από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο, αλλά από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο και ότι όλο αυτό εκτυλίσσεται «μέσα στη σκέψη» ενώ το πραγματικό που δίνει λαβή σ' όλη αυτή τη διαδικασία υπάρχει έξω από τη σκέψη. Ενάντια στον Χέγκελ, ο Μαρξ υποστήριζε πως η διαδικασία αυτή από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο δεν αποτελεί παραγωγή του πραγματικού, αλλά μόνο παραγωγή της γνώσης του πραγματικού» (Althusser, 1996, σελ. 466).

Ο τρόπος που ο K. Marx προσεγγίζει τα φαινόμενα και τις σχέσεις που τα διέπουν είναι «μια διαδικασία που εδράζεται ολοκληρωτικά στη ανθρώπινη νόηση. Έχει ως σημείο εκκίνησης την επαφή με τον πραγματικό κόσμο, δηλαδή την εμπειρία, αλλά αναπτύσσεται στην συνέχεια ανεξάρτητα, στα πλαίσια της ανθρώπινης νόησης και απολήγει όχι στο πραγματικό, αλλά μόνο στο γνωστικό

αντικείμενο. Αυτή η βασική φιλοσοφική σκέψη εξασφαλίζει την ανεξαρτησία της γνώσης, θέση βασικά αντιμηχανιστική, που ταυτόχρονα υπερασπίζεται την ανεξάρτητη υπόσταση του πραγματικού απέναντι στην ιδεαλιστική φιλοσοφία» (Κυπριανίδης, 1984, σ. 2).

Υπό αυτή την οπτική, οι θεωρητικές επεξεργασίες του E.O. Wright για τις κοινωνικές τάξεις είναι μια διαδικασία που εκκινεί από τα εμπειρικά προβλήματα των ενδιάμεσων τάξεων, μεταξύ της εργατικής και της αστικής. Η θεωρητική του πρακτική στη συνέχεια κινείται ανεξάρτητα, με βάση τα εργαλεία της σκέψης, προκειμένου να καταλήξει στις υποθέσεις για τη φύση των ενδιάμεσων στρωμάτων, καθώς και για τον εισοδηματικό προσδιορισμό των κοινωνικών τάξεων. Ωστόσο, η αγωνία του να προσφέρει ένα ανταγωνιστικό παράδειγμα στην κυρίαρχη κοινωνιολογική έρευνα, τον οδηγεί να ζητήσει επαλήθευση της γνωστικής διαδικασίας που ακολούθησε στο αφηρημένο επίπεδο με βάση τα πραγματολογικά δεδομένα. Όμως, η επαληθευσσιμότητα ή η διαψευσιμότητα των υποθέσεων με βάση τα δεδομένα δεν είναι σε θέση να ενισχύσει ή να αποδομήσει τα θεωρητικά σχήματα που είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης νόησης.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΒΑΣΗ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΩΝ ΥΠΕΡΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στο πλαίσιο του έργου του *Γενική θεωρία της εκμετάλλευσης* ο J. Roemer αναπτύσσει μια διπλή προσέγγιση για την εννοιολόγηση της εκμετάλλευσης. Η πρώτη συνίσταται στην μελέτη των μεταβιβάσεων υπερεργασίας από μια κατηγορία οικονομικών δρώντων σε μια άλλη κατά την πραγματοποίηση διαφόρων ανταλλακτικών σχέσεων. Παράλληλα, αναπτύσσει μια δεύτερη στρατηγική για τον προσδιορισμό συγκεκριμένων μορφών εκμετάλλευσης, η οποία βασίζεται στη *Θεωρία των Παιγνίων*. Το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο η αφαιρετική μέθοδος που εφαρμόζει ο J. Roemer μέσω της διατύπωσης φορμαλιστικών μοντέλων για τον ορισμό της εκμετάλλευσης έχει ευρετικό χαρακτήρα, ή αν αντίθετα καταλήγει στο να αγνοούνται από τη συγκεκριμένη θεωρία ορισμένοι συστατικοί για την ερμηνεία παράγοντες.

Για λόγους που αφορούν την οικονομία του κειμένου θα περιοριστούμε στην μελέτη προσδιορισμού της εκμετάλλευσης στη βάση των μεταβιβάσεων εργασίας μεταξύ των οικονομικών δρώντων κατά τη διαδικασία των ανταλλακτικών σχέσεων. Σύμφωνα με τον J. Roemer, η ύπαρξη αγοράς εργασίας και μισθωτής εργασίας δεν συνιστούν απαραίτητες προϋποθέσεις προκειμένου να υπάρχει εκμετάλλευση. Για τον έλεγχο του παραπάνω ισχυρισμού διατυπώνει και στη συνέχεια αποδεικνύει δυο βασικές θέσεις. Σύμφωνα με την πρώτη, η εκμετάλλευση που βασίζεται σε μεταβιβάσεις εργασίας μπορεί να υπάρχει ακόμη και σε περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει εργασιακή αγορά και το σύνολο των παραγωγών κατέχουν τα μέσα παραγωγής τους, αλλά οι παραγωγοί διαφέρουν ως προς το μέγεθος των αρχικών πόρων που κατέχουν. Η δεύτερη θέση υποστηρίζει ότι υπάρχει μια τέλεια συμμετρία στη δομή της εκμετάλλευσης ανάμεσα σε ένα σύστημα όπου το κεφάλαιο εκμισθώνει εργάτες και σε ένα σύστημα όπου οι εργάτες ενοικιάζουν κεφάλαιο.

Τα οικονομικά μοντέλα που κατασκευάζει ο J. Roemer για την απόδειξη των παραπάνω θέσεων βασίζονται στη *βαλρασιανή ισορροπία*. Συγκεκριμένα, περιγράφουν καταστάσεις όπου οι αγορές είναι σε ισορροπία, χωρίς περίσσεια ζήτηση εργασίας, χωρίς αχρησιμοποίητα κεφάλαια, χωρίς ανεργία και χωρίς απούλητα εμπορεύματα. Έπειτα από αυτή την αντικατάσταση του πλαισίου που ορίζει η *εργασιακή θεωρία της αξίας* για τον ορισμό της εκμετάλλευσης από νεοκλασικά οικονομικά μοντέλα, τίθεται εύλογα το ερώτημα αναφορικά με τη σχέση της θεωρίας του J. Roemer με το

μαρξικό πλαίσιο ανάλυσης. Η απάντηση στο ερώτημα είναι ότι προσπαθεί να υπερασπιστεί μια θεμελιώδη περιεχομενική αξίωση της μαρξικής θεωρίας, σύμφωνα με την οποία ένα άτομο είναι εκμεταλλεμένο εάν η εργασία που παρέχει είναι μεγαλύτερη από τον χρόνο που εμπεριέχεται στα εμπορεύματα τα οποία είναι σε θέση να αγοράσει με το εισόδημα του. Και αντίστροφα, είναι εκμεταλλευτής εάν η εργασία που παρέχει είναι μικρότερη από εκείνη που εμπεριέχεται στα εμπορεύματα που μπορεί να αγοράσει.

Ο J. Roemer αποδεικνύει ότι αρκεί μόνο η ύπαρξη μιας διαφοράς αρχικών πόρων (endowments) και η παραδοχή της βελτιστοποιητικής συμπεριφοράς των οικονομικών δρώντων (agents), προκειμένου να δείχτεί ότι σε μια οικονομία θα υπάρχουν εκμεταλλευτές και εκμεταλλεόμενοι, ανεξάρτητα με το κατά πόσο οι αρχικοί πόροι αποκτήθηκαν δίκαια ή άδικα (Roemer, 1986β, σ.90). Συνεπώς, οι μορφές καταπίεσης και ελέγχου εντός της παραγωγικής διαδικασίας αποκτούν δευτερεύοντα ρόλο αναφορικά με την κατανόηση της εκμετάλλευσης και της κοινωνικής διαφοροποίησης.

Η εκμετάλλευση στο θεωρητικό του σχήμα αφορά μια ευρύτερη σχέση μεταξύ του ατόμου και της κοινωνίας. Με τη διαμεσολάβηση της αγοράς για την πραγματοποίηση του συνόλου των ανταλλαγών που πραγματοποιούνται σε μια κοινωνία, εμφανίζονται δρώντες στην οικονομία οι οποίοι χρησιμοποιώντας τους πόρους που διαθέτουν ιδιοποιούνται μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας από εκείνη που προσέφεραν και συνεπώς είναι εκμεταλλευτές. Ταυτόχρονα, εμφανίζεται και μια κατηγορία οικονομικών δρώντων οι οποίοι ιδιοποιούνται μικρότερη ποσότητα εργασίας από εκείνη που προσέφεραν και συνεπώς είναι εκμεταλλεόμενοι. Οι υποθέσεις αυτές του J. Roemer αποδεικνύονται μέσα από μια σειρά μοντέλων που κατασκευάζει για διαφορετικούς τύπους οικονομιών.²

Σε αντίθεση με τον μαρξικό ορισμό της εκμετάλλευσης που εδραιώνεται στην παραγωγική σφαίρα, η εκμεταλλευτική σχέση στον J. Roemer διαπιστώνεται από τις άνισες ανταλλαγές μεταξύ της εργασιακής προσπάθειας των οικονομικών δρώντων και του επιπέδου κατανάλωσής τους (καλάθι αγαθών διαβίωσης) που λαμβάνουν χώρα στην αγορά, στο πλαίσιο της συνολικής διαδικασίας κοινωνικής ανταλλαγής. Έτσι, η έννοια της μαρξικής εκμετάλλευσης με βάση την απόσπαση υπεραξίας στην παραγωγική σφαίρα γίνεται μια περίπτωση εκμετάλλευσης μεταξύ άλλων.

Τα μοντέλα που συγκροτεί ο J. Roemer για την ανάλυση της εκμετάλλευσης αφορούν α) οικονομίες όπου υπάρχει μια εργασιακή αγορά και β) οικονομίες που υπάρχει μια πιστωτική αγορά. Τα μοντέλα αυτά αντιστοιχούν σε δυο φανταστικά νησιά, ένα νησί στο οποίο υπάρχει αγορά εργασίας (Labor Market Island) και ένα νησί όπου υπάρχει πιστωτική αγορά (Credit Market Island). Με βάση τις παραδοχές των μοντέλων, και στα δύο νησιά ορισμένοι άνθρωποι δεν έχουν στην κατοχή τους κανένα παραγωγικό μέσο, ενώ ορισμένοι άλλοι κατέχουν διαφορετικές ποσότητες από τα μέσα παραγωγής. Η κατανομή των μέσων παραγωγής είναι πανομοιότυπη και στα δύο νησιά. Κοινή επιδίωξη του συνόλου των κατοίκων αυτών των νησιών είναι να ελαχιστοποιήσουν την ποσότητα εργασιακού χρόνου που πρέπει να δαπανήσουν προκειμένου να επιτύχουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο επιβίωσης. Η μοναδική διαφορά μεταξύ των δύο νησιών είναι ότι στο νησί με την αγορά εργασίας επιτρέπεται στους κατοίκους να πωλήσουν την εργασιακή τους δύναμη, ενώ στο νησί με

² Για μια αναλυτική παρουσίαση των μοντέλων βλ. Πουλημάς, 2016, σσ. 151-153. Επίσης, Roemer, 1986β, σσ. 84-86 και Roemer, 1982α, σσ. 28-60.

την πιστωτική αγορά απαγορεύεται να πωλήσουν την εργασιακή τους δύναμη, αλλά τους επιτρέπεται να δανειστούν με κάποιο επιτόκιο τα μέσα παραγωγής.

Στη βάση των παραπάνω μοντέλων ο J. Roemer αποδεικνύει δυο θεωρήματα. Το πρώτο το ονομάζει *Θεώρημα Αντιστοιχίας Τάξης και Πλούτου* (Class-Wealth Correspondence Principle) και το δεύτερο *Θεώρημα Αντιστοιχίας Τάξης και Εκμετάλλευσης* (Class-Exploitation Correspondence Principle). Σύμφωνα με το πρώτο θεώρημα τόσο στο νησί που λειτουργεί η εργασιακή αγορά, όσο και στο νησί όπου υπάρχει μόνο πιστωτική αγορά, υπάρχει μια αυστηρή αντιστοιχία μεταξύ της ταξικής θέσης, του εκμεταλλευτικού υποβάθρου και της ποσότητας των πόρων που κατέχονται από τους ατομικούς οικονομικούς δρώντες. Το δεύτερο θεώρημα που προκύπτει από τα μοντέλα που κατασκευάζει ο J. Roemer δείχνει ότι οι ταξικές δομές που προκύπτουν στα δύο νησιά (νησί με εργασιακή αγορά και νησί με πιστωτική αγορά) είναι εντελώς ισομορφικές. Κάθε οικονομικός δρώντας ανάλογα με τις αποφάσεις που λαμβάνει προκειμένου να βελτιστοποιήσει τη θέση του, έχει το ίδιο εκμεταλλευτικό υπόβαθρο και την ίδια ταξική θέση με το άλλο νησί (Wright, 1985, σ. 67).

Ερμηνεύοντας τα οικονομικά μοντέλα του J. Roemer και τις τεχνικές πτυχές της παρουσίασης τους με ένα κοινωνιολογικό τρόπο, ο E.O. Wright συγκροτεί ένα πίνακα όπου δείχνει την συσχέτιση μεταξύ της ιδιοκτησίας πόρων, της εκμετάλλευσης και της κοινωνικής τάξης σε καπιταλιστικές οικονομίες όπου υπάρχει εργασιακή αγορά. Στον πίνακα που ακολουθεί απεικονίζεται η παραπάνω συσχέτιση στο νησί όπου υπάρχει αγορά εργασίας.

Πίνακας 1: Κυριότητα Πόρων, Εκμετάλλευση και Τάξεις στον Καπιταλισμό

Τάξη	Εκμισθώνει εργασιακή δύναμη	Πουλά εργασιακή δύναμη	Αυτό-απασχολούμενος	Εκμετάλλευση	Ποσότητα πόρων
1. Καπιταλιστές	Ναι	Όχι	Όχι	Εκμεταλλευτές	Μεγάλη
2. Μικροί εργοδότες	Ναι	Όχι	Ναι	Εκμεταλλευτές	Μέτρια
3. Μικροαστοί	Όχι	Όχι	Ναι	Αμφίσημοι	Κοντά στο κατά κεφαλήν μερίδιο
4. Ημιπρολετάριοι	Όχι	Ναι	Ναι	Εκμεταλλευόμενοι	Μικρή
5. Προλετάριοι	Όχι	Ναι	Όχι	Εκμεταλλευόμενοι	Καμία

Πηγή: Wright, 1985, σ. 67

Η ένταξη κάθε συγκεκριμένου οικονομικού δρώντα σε μια από τις παραπάνω ταξικές θέσεις εξαρτάται από τον τύπο της δραστηριότητας στην οποία δεσμεύεται ανάλογα με τους πόρους που διαθέτει. Σκοπός του κάθε οικονομικού δρώντα (agent), σύμφωνα με τις παραδοχές του θεωρητικού σχήματος του J. Roemer, είναι να μεγιστοποιήσει το εισόδημά του, ελαχιστοποιώντας την παρεχόμενη εργασία. Εάν κατέχει μεγάλο όγκο κεφαλαίου, το μεγιστοποιεί (βελτιστοποιεί τη θέση του) απασχολώντας εργασιακή δύναμη, ενώ εάν δεν κατέχει καθόλου κεφάλαιο, βελτιστοποιεί τη θέση του πωλώντας την εργασία του. Στην περίπτωση που ένας οικονομικός δρώντας κατέχει ανεπαρκή κεφαλαιακή ποσότητα για την απασχόληση εργασίας, βελτιστοποιεί τη θέση του εργαζόμενος για τον εαυτό του. Τέλος, εάν κατέχει μικρή ποσότητα κεφαλαιακών πόρων, η βέλτιστη λύση είναι να εργαστεί με τους πόρους που διαθέτει και στη συνέχεια να πουλήσει την εργασία του, απασχολούμενος σε κάποιον που κατέχει μεγαλύτερο όγκο κεφαλαίου.

Σύμφωνα με τον E.O. Wright, «κάθε άτομο αποφασίζει κατά πόσο θα προσλάβει εργασιακή δύναμη, θα πωλήσει την εργασιακή του δύναμη ή θα εργαστεί με τα μέσα παραγωγής που αυτός ή αυτή διαθέτει. Κάθε άτομο παίρνει αυτή την απόφαση με σκοπό να ελαχιστοποιήσει τη χρονική ποσότητα που δαπανά για μια δεδομένη ποσότητα κατανάλωσης. Ως αποτέλεσμα αυτών των αποφάσεων συμβαίνουν δυο πράγματα: πρώτον, οι άνθρωποι εμφανίζονται ως μέλη μιας από τις πέντε τάξεις, όπου οι τάξεις ορίζονται από διαφορετικές θέσεις εντός των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής, και δεύτερον, ορισμένοι άνθρωποι εκτελούν (perform) εργασία που ιδιοποιείται από άλλους, ορισμένοι άνθρωποι ιδιοποιούνται την εργασία άλλων, και ακόμη άλλοι δεν είναι ούτε εκμεταλλευτές, ούτε εκμεταλλεζόμενοι. Το ουσιαστικό αποτέλεσμα είναι ότι μια ακριβής αντιστοιχία υπάρχει μεταξύ των δύο αποτελεσμάτων επιλογών που έγιναν από τους δρώντες (actors)» (Wright, 1985, σσ. 66-67).

Εάν ταξινομήσουμε όλους τους οικονομικούς δρώντες (agents) από τον πλουσιότερο στον φτωχότερο, τότε εμπίπτουν σε τάξεις ακριβώς με τη σειρά που υποδεικνύεται στον παραπάνω πίνακα. Οι πλουσιότεροι είναι καπιταλιστές, έπειτα έρχονται οι μικροί εργοδότες, η μικροαστική τάξη, οι ημι-προλετάριοι και στην βάση της ιεραρχίας οι προλετάριοι. Στην πραγματικότητα, προλετάριοι είναι εκείνοι που δεν διαθέτουν ήδη παραγμένους πόρους (produced assets) δηλαδή έχουν μηδενικό πλούτο (zero wealth), με άλλα λόγια εκείνοι που διαθέτουν προς ανταλλαγή μόνο την εργασιακή τους δύναμη. Ο J. Roemer με το θεώρημα της αντιστοιχίας της τάξης με τον πλούτο υποστηρίζει ότι, εάν η εργασία που παρέχεται από τις διαφορετικές ομάδες οικονομικών δρώντων μειώνεται με αναλογικό τρόπο, τότε η ταξική τους συσχέτιση είναι μονοτονικά συνδεδεμένη με τον πλούτο που διαθέτουν με σωστό τρόπο, με το προλεταριάτο να βρίσκεται στη βάση και την αστική τάξη στην κορυφή της κλίμακας του πλούτου.³

Η σημασία των θεωρημάτων της αντιστοιχίας τάξης και πλούτου όσο και της αντιστοιχίας τάξης και εκμετάλλευσης είναι στην πραγματικότητα να δείχτει ότι η σχέση μεταξύ τάξης και πλούτου δεν μπορεί να εκλαμβάνεται ως αξίωμα, αλλά θα πρέπει να συνάγεται προϋποθέτοντας δρώντες που βελτιστοποιούν την ωφελιμότητα τους ερχόμενοι αντιμέτωποι ο ένας με τον άλλο, στο πλαίσιο ενός συστήματος ιδιωτικής περιουσίας και αγοραίων σχέσεων.

³ Η φράση μονοτονικά συνδεδεμένη (monotonically related) υποδηλώνει ότι εάν ο πλούτος αυξάνεται, το άτομο θα τοποθετείται σε μια υψηλότερη θέση στην κλίμακα των ταξικών θέσεων και παράλληλα θα μειώνεται ο εργασιακός χρόνος που παρέχει (Roemer, 1986a, σ. 50).

Σύμφωνα με τον J. Roemer, κάθε παραγωγός στην προσπάθεια βελτιστοποίησης που επιχειρεί, έρχεται αντιμέτωπος με τους περιορισμούς που θέτει ο πλούτος που διαθέτει, με αποτέλεσμα να τοποθετείται σε μια από τις πέντε τάξεις. «Η ταξική θέση είναι ενδογενής σε αυτό το μοντέλο, δεν γνωρίζουμε πριν αρχίσει η δράση ποιος είναι καπιταλιστής και ποιος είναι προλετάριος. Αυτό προκύπτει ως συνέπεια της ατομικής συμπεριφοράς, ερχόμενη αντιμέτωπη με ανταγωνιστικές αγορές» (Roemer, 1986β, σ. 89).

Το τελευταίο απόσπασμα είναι ενδεικτικό της εφαρμογής του μεθοδολογικού ατομικισμού για την εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων και στη προκειμένη περίπτωση των κοινωνικών τάξεων. Σύμφωνα με τις αρχές του μεθοδολογικού ατομικισμού, τα κοινωνικά γεγονότα θα πρέπει να εξηγούνται με αναγωγή στις δράσεις, τις πεποιθήσεις και τις προθέσεις των ατόμων. Στην περίπτωση των οικονομικών φαινομένων, όπως το κάνει ο J. Roemer, η ανάλυση θα πρέπει να εκκινεί από τις προτιμήσεις των μεμονωμένων δρώντων και συγκεκριμένα τις λειτουργίες της ωφελιμότητας τους, του πόρους τους και την τεχνολογία που διαθέτουν. Με βάση αυτές τις μεταβλητές και την βελτιστοποιητική συμπεριφορά των δρώντων, θα πρέπει έπειτα να εξηγηθούν τα όποια οικονομικά φαινόμενα, όπως η εκμετάλλευση. Με άλλα λόγια, η ταξική θέση και η εκμετάλλευση είναι ενδογενώς καθορισμένα χαρακτηριστικά των οικονομικών δρώντων, στο πλαίσιο των αρχικών πόρων που διαθέτουν. Συνεπώς, η σχέση μεταξύ της εκμετάλλευσης και της ταξικής θέσης δεν είναι προφανής και εκ των προτέρων δοσμένη (Roemer, 1986α, σ. 33).

Στην περίπτωση του θεωρήματος της αντιστοιχίας της τάξης με την εκμετάλλευση, το κρίσιμο σημείο είναι να δείχτεί ότι η εκμετάλλευση και οι τάξεις εμφανίζονται με ενδογενή τρόπο. Με άλλα λόγια, δεν είναι αναγκαίο να οριστούν όπως στην περίπτωση ενός δομικού προσδιορισμού των τάξεων με βάση τη σύνθεση των σχέσεων οικονομικής κυριότητας, νομικής κυριότητας και κατοχής των μέσων παραγωγής ή με βάση το κριτήριο του ελέγχου των οικονομικών πόρων και της κυριαρχίας εντός των παραγωγικών σχέσεων. Έτσι, κατά την προσέγγιση του J. Roemer, η οποία είναι συνεπής σε σχέση με τις αρχές του μεθοδολογικού ατομικισμού, οι τάξεις και η εκμετάλλευση ορίζονται ενδογενώς, ξεκινώντας από την *βελτιστοποιητική συμπεριφορά των δρώντων*. Με βάση τους πόρους που διαθέτουν, ορισμένοι οικονομικοί δρώντες προκειμένου να βελτιστοποιήσουν την οικονομική τους κατάσταση θα πρέπει να απασχολήσουν την εργασιακή δύναμη άλλων, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της αστικής τάξης και των μικρών εργοδοτών (οι δύο ανώτερες τάξεις του πίνακα που εκπόνησε ο E.O. Wright). Ενώ κάποιοι άλλοι οικονομικοί δρώντες, για να μεγιστοποιήσουν το όφελός τους θα πρέπει να πωλήσουν την εργασιακή τους δύναμη (οι δύο κατώτερες τάξεις στον Πίνακα του E.O. Wright). Εκείνοι που είναι αναγκασμένοι να απασχολήσουν εργασία με σκοπό τη βελτιστοποίηση αποδεικνύεται ότι είναι εκμεταλλευτές, ενώ εκείνοι που αναγκάζονται να πωλήσουν την εργασία τους είναι εκμεταλλεόμενοι. Στο πλαίσιο της γενικής θεωρίας της ισορροπίας όπου όλες οι αγορές είναι σε ισορροπία,⁴ ένας δρώντας είναι εκμεταλλεόμενος εάν εργάζεται περισσότερο από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο και αντίθετα εκμεταλλευτής εάν εργάζεται λιγότερο. «Η ταξική θέση ενός ατόμου ορίζεται από την σχέση που επέλεξε να έχει με την εργασιακή αγορά στην προσπάθεια βελτιστοποίησης-ελαχιστοποίησης του εργασίας του» (Roemer,

4 Στο σχήμα της γενικής ισορροπίας, οι αγορές είναι πάντα σε ισορροπία, δηλαδή η ζήτηση είναι πάντοτε ίση με την προσφορά. Δεν υπάρχουν απούλητα προϊόντα, όλοι οι πόροι της οικονομίας χρησιμοποιούνται και δεν υπάρχει ανεργία. Με βάση αυτές τις υποθέσεις και την κατασκευή οικονομικών μοντέλων, όπως προκαπιταλιστικών, μοντέλων με εργασιακή αγορά και πιστωτική αγορά, ο Roemer τεκμηριώνει την ύπαρξη εκμετάλλευσης.

1986β, σ. 90).

Η ανάλυση του J. Roemer, προσφέρει τη βάση για διαισθητικά συμπεράσματα σχετικά την εκμετάλλευση και την ταξική θέση, τα οποία απορρέουν από προηγούμενους συμπεριφορικούς προσδιορισμούς των οικονομικών δρώντων. Ακολουθώντας την παραπάνω συλλογιστική, οι παραγωγοί ουσιαστικά επιλέγουν την ταξική τους θέση. Η κύρια απόφαση που πρέπει να λάβουν αφορά τη βελτιστοποίηση της θέσης τους, με άλλα λόγια την επιλογή μιας σειράς παραγωγικών αποφάσεων στο πλαίσιο των κεφαλαιακών περιορισμών στους οποίους υπόκεινται, με βάση τους πόρους που έχουν στη διάθεσή τους. Εκ των προτέρων καθορίζεται η βελτιστοποιητική συμπεριφορά των οικονομικών δρώντων και η αρχική χορήγηση κεφαλαιακού αποθέματος. Η δράση τους και οι επιλογές τους στο πλαίσιο ανταγωνιστικών αγορών, έχουν ως αποτέλεσμα την κατάταξή τους σε διαφορετικές ταξικές θέσεις. Έτσι, η εκμετάλλευση σύμφωνα με τη συλλογιστική του J. Roemer, προκύπτει λογικά πρωθύστερα από την παραγωγή πλεονάσματος και την θέσπιση οποιουδήποτε θεσμού που καθορίζει τους όρους των εργασιακών ανταλλαγών.

Οι δρώντες που κατέχουν την ενδιάμεση θέση στο πίνακα, δηλαδή η μικροαστική τάξη δεν είναι ούτε εκμεταλλευτές ούτε εκμεταλλεόμενοι. Αυτό συμβαίνει όταν οι οργανικές συνθέσεις κεφαλαίου είναι ίσες σε όλους τους παραγωγικούς τομείς και συνεπώς οι τιμές ανάλογες με τις αξίες. Σε μια τέτοια περίπτωση, το εμπόρευμα που παράγουν οι μικροαστοί ενσωματώνει ακριβώς τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο. Εάν οι οργανικές συνθέσεις είναι διαφορετικές και οι τιμές αποκλίνουν από τις αξίες, οι θέσεις των δρώντων που ανήκουν στην μικροαστική τάξη δεν είναι ουδέτερες έναντι της εκμετάλλευσης (Roemer, 1982α, σ. 79). Ορισμένοι αποκτούν ένα καλάθι αγαθών που περιέχει περισσότερη εργασία από αυτή που παρείχαν και ορίζονται ως εκμεταλλευτές παρόλο που δεν απασχολούν εργασιακή δύναμη άλλων εργατών. Αντίθετα, ορισμένοι δρώντες αποκτούν ένα καλάθι αγαθών που περιέχει μια ποσότητα εργασίας μικρότερη από εκείνη που παρέχουν και μπορούν να θεωρηθούν εκμεταλλεόμενοι ακόμη και εάν δεν πωλούν την εργασιακή τους δύναμη. Είδαμε ότι σύμφωνα με το Θεώρημα της αντιστοιχίας Τάξης-Εκμετάλλευσης, εκείνοι που είναι αναγκασμένοι να απασχολήσουν εργασία με σκοπό της βελτιστοποίηση είναι εκμεταλλευτές, ενώ εκείνοι που είναι αναγκασμένοι να πωλήσουν την εργασιακή τους δύναμη με σκοπό την βελτιστοποίηση είναι εκμεταλλεόμενοι. Ωστόσο και με βάση την ανάλυση της μικροαστικής τάξης, βλέπουμε ότι το αντίστροφο του Θεωρήματος αντιστοιχίας Τάξης και Εκμετάλλευσης δεν ισχύει. Συγκεκριμένα, δεν τεκμηριώνεται ότι στην περίπτωση που ένας δρώντας είναι εκμεταλλευτής, προκειμένου να βελτιστοποιήσει την κατάστασή του, χρησιμοποιεί απαραίτητα ξένη εργασιακή δύναμη. Το εκμεταλλευτικό υπόβαθρο της θέσης του μπορεί απλά να προκύπτει από το υψηλό επίπεδο κεφαλαιακών πόρων που κατέχει.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Βασική στόχευση του παρόντος άρθρου, ήταν η ανάδειξη του θεωρητικού περιεχομένου και των μεθοδολογικών προσεγγίσεων εντός του παραδείγματος του αναλυτικού μαρξισμού. Υποστηρίζεται ότι, οι θεωρητικές επεξεργασίες του E.O. Wright αναφορικά με τις κοινωνικές τάξεις συμβάλλει στην διασαφήνιση των εννοιών και των μεθοδολογικών εργαλείων που εφαρμόζονται από διαφορετικές σχολές σκέψης εντός του μαρξιστικού επιστημονικού παραδείγματος. Εξίσου θετική συμβολή, είναι η προσπάθεια μικρο-θεμελίωσης των μακροκοινωνικών κατηγοριών ανάλυσης. Η συμπερίληψη

υποκειμενικών παραγόντων και αιτιωδών μηχανισμών που επενεργούν στο μικρο-επίπεδο κατά τη συγκρότηση των συλλογικών οντοτήτων και της ταξικής τους συνείδησης –πέρα από τις αντικειμενικές θέσεις στην ταξική δομή– ενισχύει την εξηγητική ικανότητα του μαρξισμού. Ωστόσο, η χρήση των εμπειρικών δεδομένων για τον έλεγχο υποθέσεων που πραγματοποιούνται στο γνωστικό επίπεδο, είναι μια προβληματική μεθοδολογική διαδρομή από την άποψη της μαρξιστικής μεθοδολογίας.

Στη θεωρία της εκμετάλλευσης του J. Roemer, οι αφαιρέσεις που πραγματοποιεί στο πλαίσιο των φορμαλιστικών οικονομικών μοντέλων, οδηγούν στην περιθωριοποίηση κρίσιμων παραγόντων για την εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων. Συγκεκριμένα, η θέση σύμφωνα με την οποία αρκεί μόνο η συνθήκη μιας αρχικής διαφοράς πόρων και η βελτιστοποιητική συμπεριφορά των δρώντων προκειμένου να θεμελιωθεί η εκμετάλλευση, αγνοεί τις μορφές καταπίεσης και ελέγχου εντός της παραγωγικής διαδικασίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο υποβαθμίζονται σημαντικές παράμετροι ερμηνείας των διαδικασιών συγκρότησης συλλογικών υποκειμένων στο πλαίσιο ανάλυσης ιστορικά συγκεκριμένων κοινωνικών σχηματισμών. Επιπρόσθετα, η απόρριψη της εργασιακής θεωρίας της αξίας και ο ορισμός της εκμετάλλευσης με βάση την αρχική διαφορά ιδιοκτησιακών πόρων, συνδέεται με μια ανιστορική προσέγγιση του εκμεταλλευτικού φαινομένου ανεξάρτητα από τα συγκεκριμένα σε κάθε περίπτωση θεσμικά πλαίσια που συγκροτούν την αγορά και ορίζουν τους τρόπους ανταλλαγής. Κατά τούτο, περιορίζεται η ερμηνευτική ισχύ της θεωρίας αναφορικά με την ανάλυση της αλληλεξάρτησης συγκεκριμένων θεσμικών πλαισίων και αιτιωδών μηχανισμών, για τον ορισμό του εκμεταλλευτικού υποβάθρου συγκεκριμένων ταξικών θέσεων. Τέλος, ο διαχωρισμός της εκμετάλλευσης από την επιστημονική ανάλυση του καπιταλισμού ως συγκεκριμένου συστήματος οδηγεί τον J. Roemer σε μια κριτική των εκμεταλλευτικών σχέσεων ως ηθικό ζήτημα. Η μαρξιστική θεωρία, από εργαλείο κατανόησης της κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας των καπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών μετατρέπεται σε μια θεωρία για την κοινωνική δικαιοσύνη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Althusser, L. (1996). Για τη γνωστική διαδικασία [1975]. Στο Γ. Κουζέλης και Κ. Ψυχοπαίδης (Επιμ.), *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών: Κείμενα* (σσ. 463-472). Αθήνα: Νήσος.
- Γράβαρης, Δ. (1991). Το αίτημα της μικρο-θεμελίωσης των μακρο-κοινωνικών κατηγοριών στο θεωρητικό υπόδειγμα του αναλυτικού μαρξισμού, *Αξιολογικά*, 2, 78-125.
- Κυπριανίδης, Τ. (1984). Μαρξισμός και επιστημονικές έννοιες, Θέσεις, 6. Ανακτήθηκε από: http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=76&Itemid=29.
- Levine, A., Sober, E., & Wright, E.O. (1987). Marxism and Methodological Individualism, *New Left Review*, 1/162, 67-84.
- Λούκατς, Γκ. (1975). *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, (Γ. Παπαδάκη, μετ.). Αθήνα: Οδυσσέας.
- Πουλημάς, Μ. (2016). *Νεομαρξιστικές προσεγγίσεις της ταξικής δομής. Η «νέα μεσαία τάξη» και το κοινωνικό υποκείμενο στον E.O. Wright*. (Διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Ανακτήθηκε από: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/39708>
- Roemer, J. (1982a). *A General Theory of Exploitation and Class*. Cambridge: Harvard University Press.

Roemer, J. (1982β). Property Relations vs. Surplus Value in Marxian Exploitation, *Philosophy & Public Affairs*, 11(4), 281-313.

Roemer, J. (1986α). *Value, exploitation and class*, London: Routledge.

Roemer, J. (1986β). New Directions in Marxian Theory of Exploitation and Class. Στο J. Roemer (Επιμ.), *Analytical Marxism* (σσ. 81-113). Paris: Maison de Sciences de l'homme and Cambridge University Press. Wright, E.O. (1979). *Class Structure and Income Determination*. London: Academic Press.

Wright, E.O. (1985). *Classes*. London: Verso.

Wright, E.O. (1994). *Interrogating inequality: Essays on class analysis, socialism and Marxism*. London: Verso.